

РЕЗЮМЕ. Изучены термические структурные превращения в образцах пирогенного кремнезема и полученного из него кварцевого стекла. Сделан вывод о микрокристаллитной структуре исследованных систем.

SUMMARY. The thermal structural transformations in patterns of fumed silica and quartz glass prepared from it are studied. The microcrystallite structure of investigated systems is concluded.

1. Айлер Р. Химия кремнезема: в 2 ч. -М.: Мир, 1982. -Ч. 1, 2.
2. Чуйко А. А., Горлов Ю. И. Химия поверхности кремнезема. Структура поверхности, активные центры, механизмы сорбции. -Киев: Наук. думка, 1992.
3. Палатник Л. С., Черемской П. Г., Фукс М. Я. Поры в пленках. -М.: Наука, 1982.
4. Адамсон А. Физическая химия поверхностей. -М.: Мир, 1979.
5. Вест А. Р. Химия твердого тела. Теория и применение: в 2 ч. -М.: Мир, 1988.
6. Дэна Дж. Д., Дэна Э. С., Фрондель К. Системы минералогии: в 3 т. -М.: Мир, 1966. -Т. 3: Минералы кремнезема.

7. Оккерсе К. // Структура и свойства адсорбентов и катализаторов. Т. 1. -М.: Мир, 1973. -С. 233—257.
8. Fratssard J., Imelik B. E. // J. Chim. phys. et phys.-chim. biol. -1962. -59, № 4. -P. 415—418.
9. Maciel G. E., Sendorf D. W. // J. Amer. Chem. Soc. -1980. 102, № 25. -P. 7607—7608.
10. Литвица Э. Т., Самосон А. В., Брей В. В., Горлов Ю. И. // Докл. АН СССР. -1981. -259, № 2. -С. 403—408.
11. Озенко В. М., Иващенко В. Г., Чуйко А. А., Миронок И. Ф. // Теорет. и эксперим. химия. -1985. -21, № 6. -С. 475—478.
12. Горлов Ю. И., Головатый В. Г., Конопля М. М., Чуйко А. А. // Там же. -1980. -16, № 2. -С. 207—208.
13. Миронок И. Ф. // Сб.: Физика конденсированных высокомолекулярных систем. -1998. -Вып. 6. -С. 59—61.
14. Бережной А. С. Многокомпонентные системы окислов. -Киев: Наук. думка, 1970.
15. Florke O. W. // Forsch. Mineral. -1967. -44, № 2. S. 181—230.
16. Заславский А. М., Мельников А. В., Зверлин А. В. // Физ. и хим. обработки материалов. -1993. -№ 3. -С. 98—104.
17. Мейер К. Физико-химическая кристаллография. -М.: Металлургия, 1972.
18. Garvie R. C. T. // J. Phys. Chem. -1965. -69, № 4. -P. 1238—1243.

Інститут хімії поверхні НАН України, Київ

Надійшла 20.06.2000

УДК 542.943:547.313

Ю. Б. Трач, Г. М. Міщенко

ПОЧАТКОВІ СТАДІЇ РІДИННОФАЗНОГО ОКИСНЕННЯ ЦИКЛООКТЕНУ В ПРИСУТНОСТІ Mn_2O_3

Досліджено початкові стадії окиснення циклооктену молекулярним киснем в присутності гетерогенного катализатора Mn_2O_3 . Окиснення протікає за радикально-ланцюговим механізмом. Радикалоутворення здійснюється при взаємодії олефіну з поверхнею гетерогенного катализатора. Mn_2O_3 є ініціатором цього процесу і не впливає на стадії продовження і обриву ланцюга. Розраховані кінетичні параметри процесу.

При дослідженні рідиннофазного окиснення вуглеводнів велике значення мають початкові стадії, які значно впливають на кінетику процесу в цілому. В даній роботі досліджено початкові стадії рідиннофазного окиснення циклооктену молекулярним киснем у присутності Mn_2O_3 .

Циклооктен марки "ч." додатково ректифікували на лабораторній колоні зі скляною насадкою ефективністю 30 теоретичних тарілок. Ступінь очистки контролювали хроматографічно на приборі "Цвет-100" з детектором по теплопровідності, а також кінетично (співставленням відтворюваності результатів окиснення різних порцій циклооктену). Хлорбензол марки "ч." очищали за стандартною методикою. Катализатор — реакційний препарат марки "ч." з питомою поверхнею $7 \text{ м}^2/\text{г}$, визначеною методом десорбції азоту.

Окиснення проводили молекулярним киснем на газометричній установці [1] при тиску кисню $1.1 \cdot 10^5$ Па. Окремими дослідями вста-

новлено, що Mn_2O_3 не розчинний в реакційному середовищі і не впливає на швидкість розпаду гомогенного ініціатора АІБН.

Вивчення залежності швидкості окиснення від вмісту катализатора показало, що із збільшенням кількості катализатора зростає швидкість поглинання кисню (рис. 1), а порядок реакції за катализатором дорівнює 0.5. Швидкість окиснення пропорційна концентрації циклооктену в першому ступені і не залежить від парціального тиску кисню при $p_{O_2} > 4 \cdot 10^4$ Па. Отже, в умовах реакції порядок реакції за киснем дорівнює 0.

Таким чином, в початковий період процес окиснення циклооктену в присутності Mn_2O_3 можна описати рівнянням:

$$W_{O_2} = k_{\text{еф}} [\text{RH}] [\text{кат}]^{0.5},$$

де $k_{\text{еф}}$ — ефективна константа швидкості окиснення.

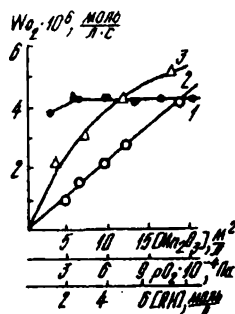

Рис. 1. Залежність швидкості окиснення циклооктену від парціального тиску кисню (1) ($[Mn_2O_3]=10.8 \text{ м}^2/\text{л}$, $[RH]_0=7.69 \text{ моль/л}$), концентрації олефіну (2) ($[Mn_2O_3]=10.8 \text{ м}^2/\text{л}$) і кількості каталізатора Mn_2O_3 (3). $[RH]_0=7.69 \text{ моль/л}$ при $T=348 \text{ К}$.

При введенні в реакційну систему інгібітора (α -нафтолу) в кількості $2.0 \cdot 10^{-4} \text{ моль/л}$ реакція окиснення повністю припиняється, що свідчить про ланцюгово-радикальний механізм процесу.

В присутності гетерогенного каталізатора ланцюгово-радикальний процес може розвиватись як на поверхні каталізатора (чисто гетерогенним шляхом), так і в об'ємі реакційної суміші (гетерогенно-гомогенним шляхом). Якщо ланцюгово-радикальний процес окиснення розвивається гетерогенно-гомогенним шляхом, то каталізатор відіграє лише роль гетерогенного ініціатора, і далі процес розвивається в об'ємі без участі гетерогенного каталізатора. У цьому випадку, згідно з класичною схемою [2], швидкість окиснення описується рівнянням

$$W_{O_2} = \frac{k_2 + k_2'}{\sqrt{k_6}} [RH] \sqrt{W_i} \quad (1)$$

Отже, знайдена експериментально залежність швидкості окиснення (1) буде адекватною залежності (2) при умові, що швидкість ініціювання в присутності Mn_2O_3 ($W_{i_{\text{гет}}}$) залежить від кількості каталізатора і не залежить від парціального тиску кисню та концентрації олефіну згідно з рівнянням

$$W_{i_{\text{гет}}} = k_i [\text{кат}] \quad (2)$$

Відомості про можливість розвитку процесу гетерогенним чи гетерогенно-гомогенним шляхом можна одержати, використавши кінетичний метод [3].

Якщо каталізатор відіграє лише роль гетерогенного ініціатора радикально-ланцюгового процесу окиснення, то при одночасній дії гомогенного АІБН і гетерогенного Mn_2O_3 (гетерогенно-гомогенна реакція) сумарна швидкість окиснення ($W_{O_2_{\text{сум}}}$) повинна бути зв'язана з гомогенним

ним ($W_{O_2_{\text{гом}}}$) і гетерогенним ($W_{O_2_{\text{гет}}}$) процесами співвідношенням

$$W_{O_2_{\text{сум}}} = \sqrt{W_{O_2_{\text{гом}}} + W_{O_2_{\text{гет}}}} \quad (3)$$

Якщо гетерогенний каталізатор не посилає в об'єм радикалів і окиснення відбувається тільки на його поверхні (чисто гетерогенним шляхом), то

$$W_{O_2_{\text{сум}}} = W_{O_2_{\text{гом}}} + W_{O_2_{\text{гет}}} \quad (4)$$

Співставивши визначені експериментально значення швидкості окиснення з розрахованими за співвідношеннями (3) і (4) величинами, можна зробити висновок про роль каталізатора. Експериментально визначена швидкість окиснення циклооктену з використанням лише гомогенно-го ініціатора АІБН ($5 \cdot 10^{-3} \text{ моль/л}$) при $T=348 \text{ К}$ $W_{O_2_{\text{гом}}} = 8.45 \cdot 10^{-6} \text{ моль/л}\cdot\text{с}$, швидкість окиснення в присутності лише гетерогенного каталізатора Mn_2O_3 ($25.5 \text{ м}^2/\text{л}$) в цих же умовах $W_{O_2_{\text{гет}}} = 6.04 \cdot 10^{-6} \text{ моль/л}\cdot\text{с}$. При розвитку процесу на поверхні гетерогенного контакту без виходу радикалів у об'єм сумарна швидкість окиснення з одночасним використанням каталізатора Mn_2O_3 і гомогенно-го ініціатора АІБН, розрахована за співвідношенням (4), повинна дорівнювати $14.50 \cdot 10^{-6} \text{ моль/л}\cdot\text{с}$. При розвитку радикально-ланцюгового процесу в об'ємі, в тих же умовах, сумарна швидкість окиснення, розрахована за співвідношенням (3), повинна дорівнювати $10.38 \cdot 10^{-6} \text{ моль/л}\cdot\text{с}$. Експериментально визначена сумарна швидкість окиснення циклооктену в присутності АІБН і Mn_2O_3 дорівнює $10.31 \cdot 10^{-6} \text{ моль/л}\cdot\text{с}$, що практично співпадає з розрахованою величиною за співвідношенням (3). Отже, з одержаних даних можна зробити висновок, що процес окиснення циклооктену в присутності Mn_2O_3 розвивається гетерогенно-гомогенним шляхом. Однак такий висновок буде справедливим лише в тому випадку, якщо каталізатор є лише гетерогенним ініціатором процесу і не приймає участі на стадіях продовження і обриву ланцюга, тобто не впливає на співвідношення $(k_2 + k_2')/\sqrt{k_6}$.

Для визначення швидкості ініціювання нами використовувалася метод змішаного ініціювання з використанням гомогенного ініціатора (АІБН) і гетерогенного каталізатора [3], який є надійнішим і менш трудомістким, ніж метод інгібіторів.

Якщо прийняти, що величина співвідношення $(k_2 + k_2')/\sqrt{k_6}$ у присутності гетерогенного каталі-

затора є такою ж, як і у присутності АІВН, то сумарна швидкість окиснення циклооктену в присутності Mn_2O_3 і АІВН може бути описана рівнянням

$$W_{O_2_{\text{сум}}} = \frac{k_2 + k_2'}{\sqrt{k_6}} [RH] \sqrt{W_{i_{\text{гом}}} + W_{i_{\text{гет}}}}$$

яке трансформується у рівняння прямої у координатах $W_{O_2_{\text{сум}}} = f(W_{i_{\text{гом}}})$:

$$W_{O_2_{\text{сум}}}^2 = \frac{(k_2 + k_2')^2}{\sqrt{k_6}} [RH]^2 W_{i_{\text{гет}}} + \frac{(k_2 + k_2')^2}{\sqrt{k_6}} [RH]^2 W_{i_{\text{гом}}}$$

З лінійних залежностей $W_{O_2_{\text{сум}}}^2 = f(W_{i_{\text{гом}}})$ розраховані значення $(k_2 + k_2')/\sqrt{k_6}$ і $W_{i_{\text{гет}}}$ при різних кількостях Mn_2O_3 . Як видно з табл. 1, одержане значення величини $(k_2 + k_2')/\sqrt{k_6}$ задовільно співпадає з величиною $(k_2 + k_2')/\sqrt{k_6}$ в присутності тільки гомогенного ініціатора АІВН. Це підтверджує припущення про відсутність впливу гетерогенного контакту на стадії продовження і обриву ланцюга.

Для з'ясування хімізму процесу ініціювання за участю гетерогенного контакту Mn_2O_3 проведено дослідження впливу на швидкість ініціювання кількості каталізатора (рис. 2), концентрації олефіну і парціального тиску кисню (табл. 2).

З рис 2 і табл. 2 видно, що швидкість ініціювання збільшується із збільшенням кількості каталізатора в системі і не залежить від концентрації олефіну та концентрації кисню. Це свідчить про те, що реакція ініціювання на початкових стадіях має перший порядок за каталізатором, нульовий за киснем і олефіном. Отже, в початковий момент окиснення радикалоутворен-

Таблиця 1

Кінетичні параметри окиснення циклооктену в присутності Mn_2O_3 і АІВН ($[RH]_0 = 7.69$, $[AIBH] = 5 \cdot 10^{-3}$ моль/л; $T = 348$ К)

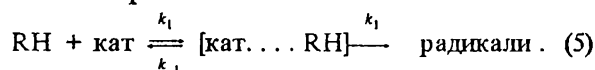
Mn_2O_3 , м ² /л	$(k_2 + k_2')/\sqrt{k_6} \cdot 10^3$, (л/моль·с) ^{1/2}	$W_{i_{\text{гет}}}$ · 10 ⁷ , моль/л·с
0	1.68 ± 0.02	0
12	1.65 ± 0.03	1.02 ± 0.02
18	1.69 ± 0.02	1.80 ± 0.03
24	1.66 ± 0.03	2.24 ± 0.02

Таблиця 2

Залежність швидкості гетерогенного ініціювання ($W_{i_{\text{гет}}}$) від концентрації олефіну (RH) і парціального тиску кисню ($[RH]_0 = 7.69$ моль/л) при 348 К ($[Mn_2O_3] = 11.64$ м²/л)

[RH], моль/л	$W_{i_{\text{гет}}} \cdot 10^7$, моль/л·с	$p_{O_2} \cdot 10^{-4}$, Па	$W_{i_{\text{гет}}} \cdot 10^7$, моль/л·с
0.82	0.99	5.0	0.98
1.31	1.08	8.0	1.01
1.92	0.98	9.5	0.99
2.50	0.94	10.0	1.02
3.84	1.04	15.0	1.01
4.50	1.02	20.0	1.03
5.10	1.03	25.0	0.97
6.01	0.99	30.0	0.99
7.69	0.98	31.0	1.00

ня, як і припускалось на основі даних з вивчення загальної швидкості окиснення циклооктену у присутності Mn_2O_3 , відбувається через активацію молекули олефіну на поверхні гетерогенного каталізатора за схемою

Радикали, які утворюються на поверхні, виходять в об'єм і ведуть ланцюг окиснення. Швидкість ініціювання, згідно зі схемою (5), описується рівнянням

$$W_{i_{\text{гет}}} = k_i [\text{кат} \dots RH] \quad (6)$$

Виходячи з умов стаціонарності процесу і матеріального балансу для каталізатора, концентрація поверхневого комплексу буде визначатися співвідношенням:

$$[RH \dots \text{кат}] = \frac{k_1 [\text{кат}]_0 [RH]}{k_1 [RH] + (k_{-1} + k_i)}$$

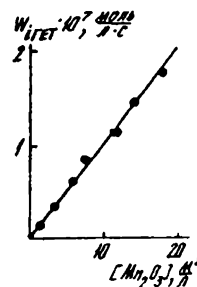

Рис. 2. Залежність швидкості ініціювання від кількості каталізатора Mn_2O_3 . $[RH]_0 = 7.69$ моль/л, $T = 348$ К.

Після підстановки даного співвідношення в (6) отримаємо

$$W_{i_{\text{гет}}} = \frac{k_i k_1 [\text{кат.}]_0 [\text{RH}]}{k_1 [\text{RH}] + (k_{-1} + k_i)} \quad (7)$$

Якщо спорідненість каталізатора до олефіну велика, то $k_1[\text{RH}] \gg k_{-1} + k_i$, і рівняння (7) набуває вигляду $W_{i_{\text{гет}}} = k_i [\text{кат.}]_0$, що і спостерігається експериментально (рис. 2).

За залежністю константи швидкості ініціювання та співвідношення констант швидкості продовження і обриву ланцюга від температури в арреніусових координатах визначено енергію активації цих процесів. Аналітичні вирази температурної залежності цих величин мають вид:

$$\frac{k_2 + k_2'}{\sqrt{k_6}} = (1.4 \pm 0.6) \cdot 10^2 \times \exp \frac{-(32800 \pm 15000)}{RT} \left(\frac{\text{л}}{\text{моль} \cdot \text{с}} \right)^{1/2}$$

$$k_i = (3.1 \pm 0.5) \cdot 10^{11} \exp \frac{-(130000 \pm 5000)}{RT} \frac{\text{моль}}{\text{м}^2 \cdot \text{с}} \cdot$$

Загальна енергія активації процесу окиснення, знайдена з залежності загальної швидкості окиснення циклооктену в присутності Mn_2O_3 від температури дорівнює $E_{\text{експ}} = 100 \pm 2$ кДж/моль.

Згідно з рівнянням (2), загальну енергію активації процесу можна виразити залежністю:

$$E = E_2 - \frac{1}{2} E_6 + \frac{1}{2} E_i \cdot$$

Розрахована за цим співвідношенням загальна енергія активації $E_{\text{розрах}} \approx 97.8$ кДж/моль, вона є достатньо близькою до величини, знайденої експериментальним шляхом.

Отже, одержані результати підтверджують припущення, що окиснення циклооктену в присутності Mn_2O_3 відбувається за ланцюгово-радикальним механізмом, а гетерогенний каталізатор діє на стадії ініціювання через взаємодію з олефіном і практично не впливає на стадії продовження і обриву ланцюгів.

РЕЗЮМЕ. Исследованы начальные стадии окисления циклооктена молекулярным кислородом в присутствии гетерогенного катализатора Mn_2O_3 .

SUMMARY. The initial stages of cyclooctene oxidation by molecular oxygen in the presence of heterogeneous catalyst Mn_2O_3 was studied.

1. Цепалов В. Ф. // Завод. лаборатория. -1964. № 1. -С. 111—112.
2. Эмануэль Н. М., Денисов Е. Т., Майзус Э. К. Цепные реакции окисления углеводородов в жидкой фазе. -М.: Наука, 1965.
3. Гороховатский Я. Б., Корниенко Т. П., Шаля В. В. Гетерогенно-гомогенные реакции. -К.: Техника, 1972.